

Egy méltatlanul elfeledett lengyel író, politikus számunkra ismeretlen visszaemlékezése a magyar szabadságharcra

ZYGMUNT MIŁKOWSKI (1824–1915)

KÖZREADJA: KOVÁCS ISTVÁN

Az 1824-ben Oroszországban, a podóliai Saracelben született Zygmunt Miłkowski a legkiemelkedőbb képviselője az 1849 utáni úgynevezett „új” vagy „fiatal emigrációnak”. „Nagy emigrációnak” az 1830–31-es lengyel szabadságharc leverését követően Nyugat-Európába menekült vonult lengyel politikai, katonai, szellemi elit képviselőinek közösségét hívták, s olyan nevek fémjelezték, mint a művészek közül Adam Mickiewicz és Fryderyk Chopin, a legbefolyásosabb (konzervatív) tábor politikai vezetőnek számító Adam Jerzy Czartoryski, a kiváló történész Joachim Lelewel, s a katonák közül a Magyarországon is ismert Józef Bem, vagy a magyar közemlékezetre Henryk Dembińskinél érdemesebb Józef Wysocki, az 1848 tavaszán szervezni kezdett lengyel légió parancsnoka.

A Kijevben diákoskodó Zygmunt Miłkowski 1848. november elején Pesten lépett be a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljba, amelyben bajtársai rögtön őrzetetőnek választják. A november végén az aradi ostromsereg mellé rendelt lengyel zászlóaljban őrmesterként szolgált. Részt vett a tavaszi hadjárat minden ütközetében és csatájában. 1849. máj. 26-án Wysocki tábornok hadnaggyá javasolta kinevezni a Miskolcon összevont légió 3. zászlóaljának 3. századába, s így már tisztként harcolt az újszegedi, szőregi és a temesvári csatákban. Az utóbbiban a 3. lengyel zászlóalj súlyos veszteségeket szenved.

A szabadságharc leverése után kimenekült az Oszmán Birodalomba. A lengyel légionisták első csoportjával 1851 júniusában érkezett Angliába, Southamptonba. Itt lépett be a Lengyel Demokrata Társaságba, amely az arisztokraták kiiktatásában és a radikális jobbágyfelszabadításban látta a lengyel jövő zálogát. Miłkowski e politikai párt orgánumban, a Demokrata Polskiban tette közzé első cikkeit. Eredeti szándéka szerint a belga hadseregbe akart belépni, de mivel állást kapott Londonban, maradt – egy rövid látogatást téve Párizsba. A Lengyel Demokrata Párt Központjával együttműködő Európai Demokrácia Központi Bizottságának megbízásából 1851. augusztus végén William Smith névre kiállított útlevelel érkezett ismét Párizsba, majd utazott tovább emisszáriusként a Balkánra, Moldvába. A cél az volt, hogy a megbízó szervezet

hálózatát a hajdani Nemesi Köztársaság egész területén kiépítsék. Egykori légionista bajtársaival kapcsolatba kerülve hosszabb időt töltött a moldvai Tulcsában, ahonnan Isztambulba utazott. A krími háború kitörése után Wysocki tábornok és a román Telle tábornok megbízásából Vidinbe ment, ahol a török oldalon román önkéntesekből álló sereget, s ezen belül egy lengyel különítményt akartak felállítani. A terv nem valósul meg. Miután Miłkowski meggyőződött arról, hogy „mint lengyel, demokrata és republikánus” az Oszmán Birodalomban nem csinálhat karriert, Szerbiába tette át működésének terét, de onnan néhány hónap múlva az osztrák kormány követelésre kiutasítják. Hosszabb ideig Isztambulban megállapodva születnek első szépirodalmi jellegű írásai. 1858-ban tért vissza Franciaországba. Szeptemberben megválasztják a Lengyel Demokrata Társaság okt. 1-jétől működő Legfőbb Intézetének tagjává. Párizsban írja meg első regényét, a magyarországi, főként aradi élményeit feldolgozó Szandor Kowaczot (Kovács Sándor): egy honvédtiszt és egy szerb lány szerelmének történetét. Kapcsolatba került a lengyel emigráció politikai és szellemi elitjével. 1859 őszén Berlingen, Breslaun és Krakkón keresztül Kelet-Galíciába utazott. Lembergben személyes megismerkedett az írásait közlő tekintélyes irodalmi lap, a Dziennik Literacki főszerkesztőjével, Stanisław Dobrzańskival, s kapcsolatba került Galíciai befolyásos konzervatív politikusaival – Franciszek Ziemiałkowskival, Włodzimierz Dzieduszyckival, Mieczysław Pawlikowskival – is. Innen Moldvába utazott, de többször visszatért Galíciába. Egy ilyen alkalommal ismerte meg Czworkówban Zofia Wróblewskát, akit hamarosan feleségül vett. Ez már a forrongó Lengyel Királyságban történő felkelés előkészítésének időszaka, amikor Moldvában több lengyel szervezési központ is alakult az Oroszországból átszökő lengyel fiatalok számára. Az 1863. jan. 22-én a Lengyel Királyságban kitört („januári”) szabadságharc Központi Nemzeti Bizottsága ezredessé nevezte ki, és azzal bízta meg, hogy a Moldvában szervezett lengyel légióval törjön be Oroszországba, és igyekezzen eljutni a Lengyel Királyságba. A lengyel osztagnak 1863. júl. 15-én Kostangáliánál útját állta a román hadsereg. A lengyelek a sokszoros túlerő ellenére is győztek, de a megállapodás értelmében végül mégis hagyták magukat lefegyverezni. Miłkowski ebben az időben kötött ismeretséget Türr Istvánnal és Klapka Györggyel. A győzelem hírnevet szerzett Milkowskinak, aki Isztambulon, Párizson keresztül – a Nemzeti Kormány megbízásából – tért vissza Galíciába, ahol egy idő után letartóztatták, s rövid időre Olmützbe internálták. Kiszabadulása után visszatért Párizsba, ahonnan a Nemzeti Kormány Belgrádba küldte képviselőjének. A januári szabadságharc leverése után Miłkowski egy időre kenyér nélkül marad, kizárólag írásaiból tartja el családját. 1864-től két éven át Belgrádban, utána hat éven át Brüsszelben tevékenykedett, majd pedig hosszú időre Svájcban telepedett le, de gyakran megfordult Galíciában is. 1887-ben a Nemzeti Kincstár felügyelőbizottságának elnöke lett. 1887-ben társalapítója volt a Lengyel Ligának, amelynek programja: Lengyelország helyreállítása demokratikus köztársaságként. A Lengyel Liga 1893-ban átalakult Nemzeti Ligává, s fokozatosan a lengyel demokrata Roman Dmowski befolyása alá került, aki 1905-öt követően hajlandónak mutatkozott együttműködni a cári hatalommal. Emiatt Miłkowski 1905-ben kilépett tagjai közül. 1887 és 1897 között a Párizsban megjelenő Wolne Polskie Słowo (Szabad

Lengyel Szó) c. újságot szerkesztette. Tagja volt a Lengyel Számkivetettek Szövetsége Választmányának és a Rapersville-i Lengyel Nemzeti Múzeumot igazgató Múzeumi Tanácsnak.

Közel kilencven történelmi-társadalmi regényt írt, de a többségük csak a sajtó hasábjain látott napvilágot – többnyire Teodor Tomasz Jez álnéven. Az 1889-ben írt *Ci i tamci* című regényében (amely 1963-ban magyarul is megjelent *Fent és lent* címmel) 1848/49-es magyarországi élményeit dolgozta fel. Legkiemelkedőbb műve az *Od kolebki przez życie* (A bölcsőtől egy életen át) c. háromkötetes visszaemlékezése 1936-ban és 1937-ben Krakkóban látott napvilágot. A magyar eseményeket feldolgozó fejezetei nemcsak a lengyel légióra, hanem a szabadságharc egyes epizódjaira vonatkozóan is számos történelmi forrásértékű adalékot tartalmaznak. A hagyományos cselekményszövésű regények a romantikus és a realista művek jegyeit egyaránt magukon viselik. Éles szemű megfigyelője a társadalmi jelenségeknek és szokásoknak. Külön figyelmet szentel a szláv-ság ábrázolásának, amelynek során előszeretettel emeli ki az egzotikumokat.

Zygmunt Miłkowski megélte a XIX. századi lengyel álom megvalósulását, „a nagy háború” kitörését, amelytől az 1815-ben létrehozott európai rend összeomlását és Lengyelország helyreállításának esélyét remélték a lengyelek. 1915-ben Svájcban halt meg.

A bölcsőtől egy életen át

PRZEMYŚLTŐL PEST-BUDÁIG

Társaságunk a legkülönfélébb rendű és osztályú tagokból állott: a szabadságos katona paraszt volt, én nemes, néhányunk diák, akadt közöttünk szabó, pikulás, patikárius, gazdatiszt meg petárdás, aki röppentyűket hozott magával. Az utazás vidáman telt. A muzikus rázendített, az egyik diák önfeledten énekelt. Dimbes-dombos, csodálatosan szép tájakon keltünk át, de egyik se vésődött annyira az emlékezetembe, hogy le tudnám írni. Éjszakai szálláshelyeink közül a przemysłire emlékszem, ahol egy izgága képű fiatalember e szavakkal üdvözölt minket: „Hé, testvérek, mentek a németet csépelni!”, majd vezetőkül ajánlkozott.

– Demokratikus szálláshelyet adok nektek, majd demokratikus vacsorát ajánlok – jelentette ki.

A szállás jónak bizonyult: istállóban megvetett szalmán, ami az ételt illeti, jobb és főleg tisztább is lehetett volna. Utunk Gorlicén, tágabb családi fészünkön át vezetett. Kedvem támadt, hogy valamit megtudjak tágabb családnak azon részéről, amelyet nem ismertem. A látogatást végül későbbre halasztottam, nem akaróztam bemutatkozni a rokonoknak, nem lévén biztos abban, hogy szép szóra elhiszik: dédapám az ő dédapjuk is volt. Megkérdeztem a város tulajdonosának nevét. Az én családnemet hallhattam. Nem töltöttük az éjt, de még csak meg se pihentünk Gorlicében.

Nem emlékszem, a zsidó szekeret hol váltottuk fel négylovas létrás szekérre, amelyet a mazur¹ fuvaros lóháton ülve hajtott. E szekérrel gyorsan haladtunk és egy-kettőre elértük a határt. Este volt. Hegyi gyalogúton találtuk magunkat. Az utat szegélyező cserjésből egy láthatatlan alak beszédet intézett hozzánk szemünkre vetve, hogy a szlávok ellenében csatlakozunk a magyarokhoz.

– Fogd be a pofád! – harsogta egyikünk válaszul.

Nem tudom, melyikünk talált rá egy vezetőre, góral-vezetőre, aki a hegyi ösvényeken az őrbódé mellett átvezetett a határon. Láttuk a lábhoz tett fegyverrel silbakoló őrt. Több lábnyi távolság megtétele után kijutottunk az erdőn átvezető útra. A tűzmester-iparoslegény a magasba lőtt néhány rakétát, mi pedig egy hangon kiáltottuk:

– Éljen a szabadság...

A szabad magyar földön voltunk.

A diák teli torokból énekelt az „Ó, Bartosz, ó, Bartosz, a remény el ne hagyjon...”² kezdetű dalt, a muzsikus flótáján kísérte. Tűzijáték, ének- és zeneszó kíséretében keltünk át az erdőn, s megálltunk egy kocsmá előtt, ahol a zsidó bérlő egy liter borral kínált meg bennünket. A korsót kézzel kézre adogatva megkérdeztük az utat és máris mentünk tovább. Hamarosan feltűnt a, ha nem tévedek, Komárnik nevű falu.³ A kocsmá söntése fel volt hintve szalmával, amelyen sorban egymás mellett a minket megelőző önkéntesek feküdtek. Voltak vagy húszan. Aludtak. Az általunk csapott lármára egyikőjük se ébredt föl. Híreket szerettünk volna kapni. A zsidó rámutatott egy szobára, amelyet saját bricskán érkezett két utas foglalt el, s akiktől lámpavilág szűrődött ki. Beléptem a szobába. A két, kényelmesen megvetett ágyon, piros paplan alatt két pipázó uraság feküdt. Egyikük középkorú, vörös hajú, harcias kinézetű, másikuk világosszőke fiatalember volt. A vöröshajú nyersen fogadott és kérdésemre rám förmedt, hogy menjek innen és hagyjam aludni. Kimentem, megvacsoráztunk; a zsidó nekünk is szalmát hozott, amelyen mély álomba merülve aludtunk másnap reggelig.

A dátumokkal bajban vagyok. Nem emlékszem, hogy szeptember vége vagy október eleje volt-e. Annyi év telt el azóta. Az ifjúság elmúlt, az emlékezet megkopott. Arra emlékszem csupán, hogy az idő végig kedvünkben járt: csodálatos őszi idő volt, napközben szinte perzselt a nap, reggelente ködtakaró borította a földet.

Éjjel ugyan szó esett előfogatokról, de gyalog kellett tovább mennünk. A csoport megnövekedett, több mint harmincan voltunk, amikor éjszakára megérkeztünk Zboróba.⁴ A város bejáratánál cigánybanda fogadott, amely a Rákóczi-indulással köszöntött bennünket és zeneszóval kísért a fogadóig. Gyerekhad követett végig az utcákon. A fogadó előtt tízegynéhány magyar várta az érkezésünket; egyikül magyarul intézett hozzánk beszédet a magyar föld nevében és pihenni és koccintani invitált bennünket a fogadó nagytermébe. Egyre több magyar érkezett. A terem teljesen megtelt. A személyzet megterített egy hosszú asztalt. Feltálaták a vacsorát, amely azáltal maradt számomra emlékezetes, hogy életemben először ettem magyar gulyást. A vacsora során egyre másra hangoztak el a beszédek és a köszöntők, és először csengett fü-

lemben a kiáltás: *Éljen a lengyel, éljen a szabadság!*⁵ A beszédeket két nyelven tartották: lengyelül és latinul.

Másnap, mialatt a beígért előfogatokra vártunk, megjelent néhány asszony, s egyikük közölte velünk, hogy szeretne velünk beszélni. Mindnyájan a hölgyek köré gyűlünk. Valamennyien Zboróban lakó lengyelek voltak. Nem tudom felidézni, miről volt szó, csak arra emlékszem, hogy elérékenyülve vettek tőlünk búcsút. Találkozássunk ugyanis azzal végződött, hogy egy általuk szőtt zászlót ajándékoztak a lengyel légiónak. Megható jelenet volt. Az asszonyok sírtak és nekünk is könny szökött a szemünkbe, nehezen álltuk meg, hogy el ne sírjuk magunkat. Távozásukkor némelyikük keresztet vetett ránk, hogy oltalmunkul szolgáljon utunkon és a harcban.

Nem vártuk be az előfogatokat. Tovább is gyalogosan kellett mennünk.

A Zboró és Eperjes közötti út felénél olyan fáradtságot éreztem, hogy alig bírtam vonszolni magam. Meg-megálltam, hogy kifújhassam magam. Társaim így néhány órával korábban érkeztek a városba, mint én. Az eperjesiek által ünnepelt pompás és lármás találkozás nélkülüm zajlott le. Társaimat a város lakosaihoz szállásolták be. Én, aki elkéstem, nem tudtam erről, betértem az első utamba akadt szállodába, és szobát kértem. Úgy sajtott minden tagom és tüzelt a testem, hogy azt hittem; megbetegedtem. Lefeküdtem és teát rendeltem. Rendelésemre megjelent a házigazda és a háziasszony, miután kifaggattak, összedugták a fejüket; végül valamiféle patikai szirupokat adtak. A tea 1848-ban még ismeretlen volt Eperjesen. A szirupok segítettek. Másnap reggel kipihenten és makkegészségesen ébredtem. Kimenve a városba, találkoztam egy bajtársammal, akitől megtudtam, hogy van már parancsnokunk a Lembergől érkezett Matczyński kapitány személyében.⁶ Elmentem a szállására és bemutatkoztam neki; a még fiatal ember számba menő kapitány alakja jó benyomást tett rám; nyílt arca, fénylő tekintete intelligenciával párosult lovagiasságot sugárzott. Elmondtam késésem okát.

– Lemaradtál... – mondta. Most az egyszer megúszta. De jól jegyezd meg, menet közben nem lehet lemaradni... Az utóvéd nem tréfál a lemaradozókkal...

Elküldött a hivatalba, ahol beszállásolási jegyet kaptam. Egy szlovák emberhez, egy volt huszárhoz szállásoltak be, aki nagyon kedvesen fogadott és látott vendégül, majd sokat mesélt a hajdani időkről és családi kötelékeiről.

Két napig maradtunk Eperjesen; a harmadik napon kezünkbe leszámolva első katonai zsoldunkat, előfogatokkal útnak indítottak. Pestig mindvégig előfogatokon utaztunk. Útközben meglepetten szemléltem a kocsik fogatolását, amelyeket vagy négy ló, vagy négy ökör húzott. Egyik párjukat a kocsirúd mellé fogták, a másik előtük haladt. Gyakrabban mentünk ügetve, mint bandukolva. Az ökrök a lovakhoz hasonlóan ügettek, másként festettek, mint mifelénk; robusztusságuk ellenére is arányosaknak, könnyedeknek tetszettek. Hatalmas, pompás ívben szétágazó szarvak díszítették őket, látható strapabírásukkal és más vonatkozásban is felérték a lovakkal. A magyarok másként festettek, mint a mi embereink. Teljességgel eltérő jellegüket oly viseletük is kiemelte, amilyent én még nem láttam. Bő szárú nadrág, derékszíjig érő rövid ing, amely a szíj fölötti részt pucéron hagyta, vállig feltúrt hosszú, széles

ingujj, panyókára vetett, nagy gombokkal díszített sötétkék zeke, szalaggal és kakasvagy pávatollal díszített föltúrt karimájú kalap. A magyar ember minden mozdulata mokányságról árulkodik, s száján úgy habzik a káromkodás, mintha bőségszaru árasztaná.

Bennünket lépten-nyomon tüntető kedvességgel fogadtak, amely nemegyszer rajongásba csapott át.

– *Lengyel barátom... Lelkem, galambom...*⁷ – e kifejezések állandóan a fülünkbe csengtek, amelyek jelentése: „Polaku przyjacielu... duszko, gołabku.”

Egész úton etettek, itattak, vendégül láttak, ajnároztak, és Kassáig, Miskolcig, Gyöngyösig, Gödöllőig, majd Pestig, pontosabban Budáig előfogatokon szállítottak, s az utóbbi helyen a Három Nyúl Kaszárnyának nevezett laktanyában szállásoltak el bennünket.

Ködös emlékezetemben elmosódva jelenik meg előttem Magyarország fővárosa. Alig-alig tudom felidézni homályba vesző küllemét és az érzelmi élményt, amelyben részesített. Villámgyorsan követték egymást az események; némelyikük közvetlenül érintett bennünket a hirtelen kérdéssé tett légió ügyébe vágva. Az ügyet a magyar kormány és a Józef Wysocki által vezetett krakkói küldöttség közötti tárgyalások döntötték el.⁸

Miután Windisch-Grätz elfoglalta Bécset, Bem tábornokot Pestre vezérelte a sorsa. A magyar kormány örült e kiváló bajnok jelenlétének; s merthogy lengyel volt, élve az alkalommal, hozzá fordult a légió ügyében. Bem azonnal a lehető leghatározottabban ellene nyilatkozott. Szerinte a lengyeleknek másként sokkal nagyobb hasznuk lehetne. Az tanácsolta, hogy a lengyeleket szórják szét a magyar hadseregben, amelyben ők, a született katonák, kovászként szolgálhatnak. Véleménye meggyőzte a magyar kormányt, amely, mivel már megállapodott egy delegációval a légióról, bár nem írásban, úgy tartotta helyesnek, hogy e helyén való kérdés megoldását ránk bízva, megkérdezve: akarunk-e légiót vagy inkább be akarunk lépni a magyar hadseregbe; eggyel magasabb ranggal – mármint, ha valakinek rangja van, s mindazok, akiknek nincs, altishti rangban? E dolog néhány napon át foglalkoztatott bennünket; az ügy forrongást idézett elő a kaszárnyában. Nem is ügy volt ez, mivel mindenki a légió mellett állt ki, de a hangulatot mindinkább a Bem álláspontja elleni felháborodás jellemezte. A felháborodást fokozták azok a minden bizonnyal hamis hírek, hogy Bem a kormányt a légió elejtésére ösztökölte volna. És akkor közibénk csapott a röppentyűgránát. Egy Kołodziejski nevű fiatalembernek az az ötlete támadt, hogy Bem lelövésével hártja el az akadályt.⁹ Senkit se avatott be a szándékába. Kabátujjába rejtve megtöltött pisztolyát, bekopogtatott a tábornok lakásajtáján, kihallgatásra jelentkezett és megvalósította tervét. Lőtt, de nem talált. Azonnal letartóztatták.

Ezen esetnek azonnal híre ment és nyomasztó hatással volt ránk. Két ok miatt taglózott le bennünket; egyrészt azért, mert nem szíveltük a merényletet, másrészt azért, mert arra gondoltunk, hogy a magyar kormány e felelőtlen hóbortért mindnyájunkat okolva hátat fordít a légió ügyének. Másként történt. A légió felállítása megerősítést nyert. Egy delegáció hozta meg ennek híret, azt is közölve velünk, hogy

a parancsnokságot illetően a kormány ránk bízta a választást. A szerződés biztosította a nemzeti zászlót és egyenruhát valamint a lengyel vezényleti nyelvet, s a magyar állampolgárság mellett azt is, hogy az egységes légiót ne szórják szét részenként az egyes magyar hadtestek között. A fegyverzetet, az élmezést és a zsoldot illetően ugyanaz az előírás vonatkozott ránk, mint a fegyveres erők többi részére. A szerződés felolvasása után a küldöttség távozott és mi azonnal nekiláttunk a vezér megválasztásának. Nyomban nyilvánvaló lett, hogy e tisztségre egyetlenegy jelölt van: Józef Wysocki.¹⁰ Egy ősz hajú férfiú eladogta érényeit, hogy s mennyire jártas a katonai ügyekben. Se ellenjelölt, se ellenvetés nem volt. Wysockit egyhangúlag megválasztottuk. Sor került még a szervezeti ügyekre, beleértve nevezetesen a rangok szétosztását is. Egyesek azt szerették volna, hogy ez a nemzeti gárda esetében szokásos módon történjék. A javaslat nem talált helyeslésre. Az ügyet Wysocki döntésére bízták.

A légió megalakítására, ha jól emlékszem, november első felében került sor; a szervezés a főparancsnok megválasztását követő napon ment végbe. A kormány Wysockit őrnaggyá nevezte ki. Wysocki az elsőként megszervezett – elsőnek és másodikként hívták – két századhoz olyan tiszteket és altiszteket nevezett ki, akik azelőtt a lengyel vagy az osztrák hadseregben, vagy pedig a nemzeti gárdában szolgáltak. Az első század élére Konstanty Matczyński, a második század élére Ignacy Czernik került.¹¹ Kivezettek bennünket az udvarra, ahol nagyságrendben felsorakoztattak. Nyolc egyenlő részenként osztottak el bennünket az egyes századokba, s minden egyes részhez került egy-egy altiszt. Miután mindez megtörtént egy, számunkra előre nem látott választási ceremóniára került sor. Az őrzetokról, az idősebb közlegényekről volt szó, akik, amikor a rajt két szolgálati helyre vagy egyenként őrségbe osztották be, parancsnoki tisztet láttak el. E poszt rajonkénti betöltését választás útján ránk bízták. Amikor, miután az egyik őrzetöt megválasztották, az én – sorrendben a második – rajomra került sor, pillanatnyi zavar támadt. Ezt az egyik választó úgy oszlatta el, hogy felém fordulva, anélkül, hogy a nevemet tudta volna, rám mutatott:

– Minek annyit töprengeni!... Válasszuk meg ezt a polgártársat.

Jelöltségemet elfogadták és őrzetötvé választottak. Szolgálatom első napján a tiszta véletlennek köszönhettem előmeneteletem, amely nélkül lehet, hogy a háború végéig közlegény maradtam volna.

E napon osztották ki a köpenyt meg a lábbelit, kaptuk meg a puskát és a szíjzatat, s részesültünk délelőtt és délután, majd másnap alaki kiképzésben, s azt követően mindennap, amíg el nem készültek mundaingaink és a csapkaing: piros hajtókás fehér egyenruhát kaptunk meg fekete báránnyal díszített négyzetes, ellenzós, piros csapka. Amikor kiosztották az egyenruhát, már egészen jól ment az alakizás, s a légió díszmenetben vonulhatott a zászlószentelés szertartására. Az ünnepélyre a Nemzeti Múzeum előtt került sor, ahová Budán, a Duna-hídon és Pest főútjain vonultunk végig. Megjelenésünk nagy néptömegeket vonzott. A járdákat emberek hada lepte el, s a Múzeum előtti teret övező házak tetejét is megszállták a bábéskodók. A zászlót az érsekprímás szentelte meg, s a zászlóanya Ruttkayné, Kossuth nővére volt.¹² Dobszóra vonultunk be; s a már kibontott zászló alatt katonazenére vonultunk el, s

a Múzeumtól a kaszárnyáig egyetlen, szünni nem akaró, önfeléd *Éljen a lengyel!*¹³ kiáltás kísért végig. Ünnepeyes és rendkívül megható pillanatot éltünk át.

E pillanatok nekem személyesen másként maradtak emlékezetesek. A parancs szerint bornyúval a hátunkon kellett felvonulnunk. Én a bornyút menetkészsre pakoltam, az előírásnak megfelelően mindent beletettem, amit kellett, beleértve a tizenkét inget is. A vékony ingek könnyen belefértek, de a vászoningek ugyancsak próbára tettek. A fehérneműtől majd beszakadt a hátam meg a keresztcsontom, úgy hogy visszafelé jövet kiálltam a sorból. Mihelyt beértünk a kaszárnyába, azonnal túladtam az ingeken: hármat megtartottam magamnak, a többit meg eladtam a kupecoknak, akik bejárták a laktanyát, mivel mindenkinek volt mit áruba bocsátania, mielőtt a harctérre mentünk volna.

A zászlószentelést követően pár nappal később hagytuk el a várost. Bizonytalan vagyok a dátumokat illetően. Bizonyára november 27-én vagy 28-án távoztunk Pestről, mivel a 29-re eső évfordulót¹⁴ a Tiszánál ünnepeltük meg. Oda vasúton jutottunk el, amely egyetlen abba az irányba tartó vonalként Szolnokig akkoriban épült ki. Ma az országot már keresztül-kasul szeli a vasút. Nekem és bajtársaim többségének a vasúton utazás újdonság számba ment. Akkor volt benne először részem. Ilyen furcsaságot addig nem is láttam, ha csak nem rajzon.

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

A napfelkelte kirajzolta előttünk a messzeségben hosszan elnyúló város panorámáját, amelyet tőlünk lejtősen aláhullámzó, majd amerre a szem ellát, ki-kiemelkedő, szántóföldekkel borított tágas fennsík-kettős választott el tőlünk. Jobbra folyt a Tisza, balra a távolban erdőcskék látszottak; a körös-körül nyitott láthatáron falvak házai, amelyek közül itt-ott égbe szökött egy-egy templomtorony. Megállítottak és arcvo-nallal a városnak felsorakoztattak bennünket.

– Csata!...

E szó végighullámzott a hadsorokon. E pillanatban elfelejtettem, hogy valaha is fáradt, nyüzött és álmos lettem volna. Egyből magamhoz tértem. Figyelmemet lekötötte az állásába ügető tüzérség, a lovak úgy húzták az ágyúkat, mint ekéket a szántóföldön. Azután a fejünk fölött a levegőben dalolgotó pacsirtákat figyeltem. Elrendelték, hogy nyomuljunk előre. Pár száz lépést tettünk meg, amikor a reggeli csöndet ágyúdörej verte föl. Az első ágyúlövést rövid szünetekkel követte a második és a harmadik. Aztán újra csend lett. Tekintetünket a városra szegezve nyomultunk előre. Aztán semmit se láttunk, majd egyszeriben az az érzetünk támadt, mintha mozgó lócák keltek volna életre és nyúltak volna el az átellenben húzódó fennsíkon: előttünk a mieink, s mögöttünk a város. Ez volt az a pillanat, amikor Damjanich a felsorakozott reguláris hadakat látva, habozott. A honvédek nagy többsége először került tűzbe. Így volt némi oka a bizalmatlanságra és emiatt tétovázott, mi több már a visszavonulásra parancsot adott, de azt nyomban visszavonta, miután Wysocki a

csata kimenetelért felelősséget vállalt. Segédtisztjei azonnal megvitték a hadoszlopoknak a parancsot: „Előre!”, s hogy a csatárláncok szétbontakozzanak az arcvonaltól.

Zászlóaljunk jobb szárnyából két szakaszt küldtek csatárláncba. Csatárláncba szakadoztunk, s e pillanatban mindkét oldalról megszólaltak az ágyúk. Sietve nyomultunk előre, előbb lefelé haladva, majd fölfelé kapaszkodva a szemközti fennsíkra. Felbukkanásunkkor kézfegyverek sortüze fogadott bennünket, amelyet az arcvonalba fejlődött osztrák hadsorok adtak le, oly távolságból, hogy elleneink arcát jól láttuk. Fülünk megtelt golyófütyögéssel, amely hasonlított a darázsúgáshoz. Puskákat elsütve és megtöltve, majd ismét elsütve futottunk előre. Az osztrákok zászlóaljanként még egy sortűzzel köszöntöttek, mi „hurrá”-kiáltással válaszoltunk és szuronyt szegezve rájuk vetettük magunkat.

Rohamunk mit se ért volna, ha nyomunkban nem jönnek szapora léptekkel az új hadoszlopok. Az osztrák parancsnok láthatóan nem feltételezett rólunk ily elszántságot. Így elrendelte a mielőbbi visszavonulást. A gyalogság gyors léptekkel húzódott vissza a városba, s a tüzéség is retirált. Bennünket megállítottak, míg jobb szárnyunkon Wysocki élére állt a harmadik zászlóaljnak, hogy megvesse lábát a városban.

E pillanatban Szolnok magasságában álltunk, egy ároknál, amelyen út vezetett keresztül. Tőlünk balra két zászlóalj állt. Egyikük a mezőn emelkedő kunhalmon piros foltot formált. A veressipkások voltak.

Hamarosan megparancsolták, hogy nyomuljunk az erdő felé. A várost jobbra magunk mögött hagyva haladtunk előre a szántóföldön, amelybe belesüppedt a lábunk. Összesen három zászlóalj nyomult így előre. Amikor a kunhalmot elhagytuk hullani kezdtek mellettünk az ágyúgolyók, amelyek beleragadtak a puha talajba. Ott, ahonnan a lövedékek jöttek, kibontakozott a szemünk előtt a vértesekből és dragonyosokból álló osztrák lovasság csillámló vonala. Lassan haladtunk a ránk tüzelő ágyúk irányába. A kis erdő felől hirtelen előbukkant egy föld fölött lebegő pipacságyás. A látványt dzsidásaink zászlócskái keltették. Vértörő pipacsmezőként hullámoztak tova, majd egyszerre eltűntek. A helyükön porfelleg támadt – a porfelhő tova gomolygott és megállt. Gondoltuk, jobban mondva, sejtettük, mi történt. Dzsidasaink rárontottak az osztrák lovasságra. A látvány meglendített bennünket. A zászlóalj parancsszó nélkül futott a szántóföldön. Elfúló lélegzetünk is mind nagyobb gyorsaságra ösztökélt. Szállni szerettünk volna, villámgyorsan repülni, hogy segítséget vigyünk, mert láttuk, hogy óriási a különbség a mi kis lovasszázadunk és az ellenség két osztálya, vagyis négy nehézlovas százada között. Hirtelen elvágatott mellettünk két század huszár. Földregettünk, mintha kő esett volna le szívünkről, s a többiekkel együtt megállottunk. A két másik zászlóalj is megállt. Egy idő múltán láttuk, hogy azon a helyen, ahol a lovasság összecsapott, az egymással viaskodó lovasok nyomán porfelhő csap fel, amely miatt nem tudhattuk, pontosan mi történik.

Hamarosan mindenre fény derült.

Miután az osztrákok a város előtt meginogtak, s a jobb szárnyunk elfoglalta a várost és balszárnyunk a Cegléd felé vezető visszavonulási út birtokbavételével fenye-

getett, az osztrák csapatoknak nem maradt más, mint hogy gyors kiutat találjanak a kelepcéből. Ezt a Szolnoknál a Tiszába ömlő Zagyva folyó völgye jelentette. E völgybe irányították a gyalogságot, a tüzérséget és a szekértábort, míg a lovasság két ágyúval állást foglalt, hogy a visszavonulást fedezze. A győzelem teljessé tétele érdekében a magyaroknak meg kellett támadniuk az ellenséges lovasságot. A feladat a huszárságra várt volna. A huszárokkal azonban az történt, hogy amikor harcrendbe felsorakoztak, szinte valamennyi tisztjük elhagyta őket azzal az indokkal, hogy nem akarnak a császári haddal megütközni. Helyükre altiszteket kellett állítani a csatateren. Amikor a rohamra sor került, Pikéti ezredes azt mondta, nem tudja, hogy a huszárokat harcba lehet-e vinni; talán, ha az ulánusok mutatnák nekik az utat. Emiatt küldték az ulánusokat rohamra, s csak miután megütköztek az ellenséggel, követték őket a huszárok. Az ulánusok csalétekül szolgáltak, s alighanem valamennyien elesetek volna, ha a csali nem válik be. Az osztrák lovasság helyben várta őket. Parancsnokuk¹⁵ a század rohamát látva állítólag ezt mondta:

– Ezek vagy örültek, vagy lengyelek...

A dragonyosok és a vértések soraik közé engedték őket, s kardjukkal nekik estek. Helyzetük szerfelett kritikus volt. E pillanatban törtek rájuk a huszárok, az ulánusokat kiszabadították, a dragonyosokat és a vértéseket elsöpörték, s mindent zsákmányul ejtettek, ami a Zagyva folyó völgyében a kezük ügyébe esett. Egy ágyú kivételével az egész tüzérség a kezükre került a lőszeres szekerekkel és a mozdonyokkal együtt. Ez tette teljessé a győzelmet.

A HATVANI ÜTKÖZET

A [szolnoki – K. I.] csata másnapján visszavezettek bennünket a Tisza bal partjára és az osztrákok által hányt hídfeő-sáncoknál vertünk tábor. A táborban csatlakozott hozzánk a légió Észak-Magyarországon szervezett két százada. A táborban egy ranggal előléptettek, s elfoglaltam a csatában elesett Trylowski helyét,¹⁶ aki szakaszpáncsnok volt. Altiszt lettem. Megkomolyodtam. Légiónk egy teljes zászlóaljra tett, s mivel Szolnoknál kitüntette magát, a legvitézebb dandárba osztották be, amely a veressipkás kilencedik honvédszászlóaljból, a harmadik honvédszászlóaljból, a Wasa ezred zászlóaljból¹⁷ és a lengyel zászlóaljból állt. Pár napig maradtunk a táborban; aztán elindultunk Szolnoktól északnak, s több helyen megálltunk néhány napra, majd végre átkeltünk a Tisza jobb partjára. Ez Tiszafürednél történt. A jobb parton a magyarok tekintélyes sáncokkal erősítették meg a hídfőt arra az esetre, ha az osztrákok támadást kezdeményeznének. Átkeltünk rajta, s Poroszlón túl elértük az országutat, amelyen négy hónappal azelőtt mint önkéntesek előfogatokkal már végighajtottunk. A Hatvanba vezető országút volt ez, amely Dembiński hadművelési tervének tengelyét alkotta. A Gyöngyösön átvezető országúton ováció fogadta a légiót. Amerre mentünk virágésővel köszöntöttek, s a nők kokárdát tűztek keblünkre. A lakosság így hálalta meg nekünk Szolnokot. Az *Éljen a lengyel!*¹⁸ kiáltások a városon

túl kísérték bennünket. Egy, Gyöngyös közelében fekvő nagy faluban szállásoltak el be néhány napra. Ezt követően hadtestünk egy része Wysockival az élen letért az országtáttal párhuzamosan futó útra. Reggel kilenc körül pihenést rendeltek el; ágyúlövéseket hallottunk. Jobb felől visszhangzott a dörgés. Hamarosan fegyveresen felsorakoztattak és szapora léptekkel követték elinduló tisztjeinket.

Egyre tisztábban hallottuk a lövéseket. Wysocki időnként megállt a törzskarával, szeméhez emelte távcsövét és a láthatárt fürkészte. Ő, de szerettem volna abba meszelátóba belenézni. Ugyanezt szerették volna bajtársaim is, ugyanis a valahányszor a közelünkbe ért Grochowalski, a táborkar egyik tisztje,¹⁹ mindegyre azt kérdeztük tőle, mit látni a távcsőben.

- Osztrákokat – mondta.
- Sokan vannak?
- Hamarosan megszámloljuk őket...

Amikor elhagytunk egy valamilyen falut, parancsot kaptunk, hogy menetoszlopból harci alakzatba fejlődjünk, s csatárláncok fedezzék a hadoszlopokat.

– Őrnagy úr... csatárláncokat... – fordult hirtelen Jagmin a zászlóaljparancsnokhoz, Czernikhez, s két ujját szalutálásra emelte, mintha diákként professzorától arra kért volna engedélyt, hogy kimehessen az osztályból.

- Első század első szakasza csatárláncba fejlődj! – felelte az őrnagy.
- Első szakasz.... előre!... indulj!.... indulj!.... – harsogta Jagmin²⁰ diadalittasan.

Kiléptünk az arcvonal elé, s szapora léptekkel vagy félszáz métert tehattünk előre. A jobb oldal két szakasza, az első és az enyém, csatárlánccá bomlott. Futva megindultunk; Jagmin vezette nyomunkban a tartalékot és sípjelekkel irányított. Az út két oldalán hosszan elnyúló kerteknek ütköztünk. Átmásztunk a kerítésen és beugráltunk a kertekbe. Ahogy előre haladtunk, az ágyúdörgés és puskaropogás alkotta csatazaj egyre áthatóbb lett. Gyülekezőjelet hallottunk. Kifutottunk az utcára, ahol Jagmin hármassorokba állított bennünket, s egy pontra szegezve tekintetét, megindult előre. A kézfegyver-ropogás egy pillanatra se maradt abba. Bezárt házak között haladtunk. Az egyikből kijött egy ember, két kezében dézsát tartva. Szomjúság kínzott, megragadtam a dézsát, a számhoz emeltem, és ittam, ittam, nem tudva, hogy bort iszom. Visszaadtam a dézsát és a szakaszom után futottam, amely éppen akkor kanyarodott be a katonasággal megtelt piacérre. Mélyén néhány befogott ágyú és egy huszárcsapat állt; a közelünkben gyalogos-zászlóaljok. Megálltunk az úttorkolatban. Szerfelett eredeti látványban volt részünk. A piacérre befutott a fővezér segédtisztje azzal a paranccsal, hogy el kell foglalni az emeletes házak mögötti hidat. A parancs végrehajtására hol az egyik, hol a másik zászlóalj vállalkozott; de ez is, az is visszahúzódott az osztrák kartácszáportól, a két ellenséges üteg kereszttüzebe kerülve. A próbálkozó zászlóaljok között volt egy kakastollas német vadászzászlóalj is.²¹ Ez húzódott vissza utoljára, s ezért a magyarok szitokáradatot zúdítottak rá, de a németek se maradtak adósak.

- Menjetek ti! – kiáltozták egymásnak cifra káromkodások közepette.

A német sorokból kiugrott egy nő és puskáját felemelve, puskaportól kivörösödött arcára mutatva prézsmítált.

Folyt a szitkozódás, amely ki tudja, mit ki nem váltott volna, ha nem furakodunk a veszekedők közé. Megjelenésünkre a szópárbaj abbamaradt, s az egyik oldalon ki-tört az *Éljen a lengyel!*, a másik oldalon pedig az *Es lebe Polen!* Jagmin kiadta a parancsot:

– Kettős lépéssel, indulj... indulj!....

Amikor elhaladtunk a zászlóaljok között, még mindig dörgött az éljenzés, de a vivatokat apránként felváltották a magyar *előre!* kiáltások, s a német *vorwärts!*-ek, amelyek persze lengyelül azt jelentik: *naprzód!*. A hangzavar óriási volt, s az is növelte, hogy Grochowalski annál a háznál, amelynél az utca a hídnak fordult, több tucat dobost gyűjtött össze, s rohamot veretett. A zsvaj szinte magával sodort bennünket; vele úsztunk be az utcába, majd előbukkantunk, a kartácszaporban alkottunk rohamoszlopot és máris a hídon voltunk, megfutamítva az osztrák utászokat, akik a hídpallókat felszedve az oszlopokat akarták ledönteni. A gerendákon futva keltünk át a hídon. A túloldalon Jagmin ismét csatárlánccá bontakoztatott, és amikor előre nyomultunk, bal oldalunkon megdördültek az ágyúk, amelyek rézsútosan vették tűz alá az osztrák ütegeket. Az ágyúkat Wysocki rendelte oda. Az osztrák tüzérség hamarosan feladta állását. A hidat megjavították. A gyalogság után átkelt rajta tüzérség, s a tüzérséget követve a lovasság. Abban, hogy további harcba bonyolódjunk, megakasztott bennünket a kései idő. A csapatok estig a helyükön maradtak, s így a mi szakaszunk is az általa birtokba vett országúton.

Jagminnak esze ágában sem volt visszahúzódní. *J'y suis, s'y reste.*²² Szürkületkor megjelent Wysocki segédtsíztje azzal a parancssal, hogy a hadoszlopához vezesse a szakaszt. Jagmin válasza erre:

– Nem fogadok el szóbeli parancsot... hozz írásbeli parancsot...

A segédtsízt távozott, de nem hozott írásbeli parancsot. Nem tudom, mi üthetett Jagminba. Tevékenysége attól fogva, hogy a csatárlánccokat a kertekbe vezette, folyvást ellentmondott a szolgálati szabályzatnak. Annak a szolgálati szabályzatnak, amely számára a bölcsesség sűrűtménye, evangélium, mindennapi rózsafüzér volt. E rózsafüzér ellenére elszakadt a hadoszloptól, s szem elől veszítve azt, megrohmozta a hidat. Úgy röpítette a lelkesedés, hogy megfeledezett a szolgálati szabályzatról, s nyilván azt gondolta, hogy a birtokba vett állást nem méltó feladni. A végsőkíg kítartott, olyannyira, hogy a magyar csapatok mind visszahúzódtak, besötétedett, s mi egyedül maradtunk ott.

– Húzódjunk vissza főhadnagy úr – hangzott itt is, ott is a szakaszból.

– Várom a parancsot – felelte.

Parancs nélkül egy tapodtat se akart tenni. A végén aztán csak észbe kapott; ha írásbeli parancs nélkül nem hagyhatja el állását, akkor parancs nélkül a szakaszt se tarthatja állásában. Ott tartásának célját illetően kételyei támadtak. Mit tettünk volna az országúton éjjel, étlen-szomjan, álmatlanul. Nem tudom, hogy Jagmin fel-tette-e magának e kérdéseket, de valami egészen más következtetésre jutott. Úgy

fogta fel, hogy a felsőbb parancs teljesítése részéről kötelességszegés lett volna. Ez feldühítette. Fejét csóválva sóhajtozott; végül kérésünknek engedve, elrendelte a visszatérést: arcvonalba sorakoztatta a szakaszt, „jobbra át!”-ot parancsolt, s a hármas sorok jobb oldalának élére állva a hídra vezetett bennünket. A hídon túl többször megállítottak az őrszemek, mi pedig az őrhelyeken Damjanich hadteste után kérdezősködtünk.

JEGYZETEK

- 1 Mazur – közép-galiciai lengyel bocskoros nemes.
- 2 Az 1837-ben Marceli Skalkowski lengyel költő által írt *Kościuszko krakovjákja* című vers első két sora. Sokáig úgy tartották, hogy az 1794-es Kościuszko-szabadságharc idején született.
- 3 Alsó- és Felső-Komárnik a Duklai-hágó közelében fekvő egymáshoz közel eső, ruszin, szlovák és zsidó lakosú falvak.
- 4 Bártfától északra fekvő mezőváros Sáros megyében. Lehet azonban, hogy az alább leírt jelenetre Bártfán került sor.
- 5 A kiáltás a lengyel szövegben is magyarul szerepel.
- 6 Matczyński Konstanty (1815–1898): Részt vesz az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848 novemberében a lembergi nemzeti gárda 150 emberével érkezik Magyarországra. A november végén Aradhoz rendelt Wysocki-zászlóalj 1. századának parancsnoka. Hagyományos eszközöket (botbüntetés) alkalmazó szigora miatt leváltják, de 1849 májusától ismét a lengyel légióban szolgál őrnagyként. A június 18-i héthársi ütközetben kitünteti magát.
- 7 Az eredeti szövegben is magyarul szerepel.
- 8 Kossuth egy Lembergől érkezett küldöttséggel, 1848 október 10-én kötötte meg a légió felállítását biztosító szerződést. Ennek értelmében a légió egy zászlóaljból, egy vagy két lovasszázadból és két ágyútegeből állt volna. Egyenruházata, zászlója, vezényleti nyelve lengyel.
- 9 Kolodziejcki Ksawery Franciszek (1830–1903): 1848. nov. 9-én kísérelt meg sikertelen merényletet Bem ellen. A bíróság a rokonszenves ifjút, akit fiatal kora miatt nem lehetett rögtönítélő bíróság elé állítani, a közvélemény nyomására csak egy évi börtönre ítélte. 1849. május közepén, Pest bombázása idején megszökött a börtönből és Miskolcon Ksawery Bognarski néven beállt a lengyel légióba.
- 10 Wysocki Józef (1809–1873): tüzértisztként részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. A franciaországi emigrációban a Lengyel Demokrata Társaság katonai szakértője. Kossuth 1848. nov. 18-án őrnagyi rangban a szerveződő lengyel légió parancsnokává nevezi ki. A tavaszi hadjáratban ezredesi rangban Damjanich János III. hadtestében hadosztályparancsnokként vesz részt. Május 6-án tábornok és a Miskolcon összevont lengyel légió főparancsnoka.
- 11 Czernik Ignacy (1803 – 1887): tisztként vesz részt az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848 nyarától az újszandeci nemzeti gárda kiképzőtisztje. 1848 novemberében a szerveződő lengyel zászlóalj 2. századának parancsnok századosi rangban. A tavaszi hadjáratot az 1. lengyel zászlóalj parancsnokaként küzdi végig őrnagyi rangban. A Miskolcon szerveződő lengyel légió főistruktora.
- 12 Ruttkayné Kossuth Lujza 1849. november 25-én a Nemzeti Múzeum kertjében vett részt a zászlószentelési ünnepségen. A szabadságharc után börtönbüntetést szenvedett, s csak az angol külügyminiszter, Palmerston közbenjárására helyezték szabadlábra azzal a feltétellel, hogy Amerikába kell utaznia.
- 13 A szövegben eredetileg is magyarul szerepel.
- 14 Az 1830. november 29-én kitört „revolúció” évfordulóját.
- 15 Regelsberg von Thunberg Josef alezredes, a 3. (Ferenc József) dragonyosezred parancsnoka, aki sebesülten fogságba esett. Miłkowski tévesen írja róla, hogy őrnagy volt és a vértsek parancsnoka.

- 16 Az 1. lengyel zászlóaljban szolgáló Antoni Trylowski, a siebieczówi görög katolikus pap fivére túlélte a szabadságharcot, s még az 1880-as években is élt Galíciában. Bizonyára egy másik Trylowskiról lehet szó.
- 17 A cs.-kir. hadsereg gyalogezrede két gránátoszázadból, s háború idején négy zászlóaljból állt. A magyarországi sorozású 60. (Wasa) gyalogezrede Magyarországon harcoló zászlóaljáról van szó. A szerveződő honvédsereg gyalogságának legmagasabb egysége a zászlóalj volt. A tavasz folyamán a magyar oldalon harcolt gyalogezredek zászlóaljai is átalakultak honvédzászlóaljjakká.
- 18 A lengyel szövegben is magyarul szerepel.
- 19 Grochowalski Andrzej Adolf (1819–?): 1846 márciusában hadnagyi rangjának megtartása nélkül kilépett az osztrák hadseregből. 1848 decemberében főhadnagy Wysocki zászlóaljának mérnök-karjánál, majd az aradi ostromseregben a műszaki munkálatok irányítója. 1849. január közepétől százados. Márciusban a III. hadtest Wysocki hadosztályának tábornoki főnöke. 1849 májusától ismét az aradi ostromseregben szolgál. A nyár folyamán őrnaggyá léptetik elő.
- 20 Jagmin József (1810–1877): részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban. 1848. november 21-től hadnagy a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóalj 1. századában, majd főhadnagyként Matczyński leváltása után ennek parancsnoka. Május végétől százados az 1. lengyel zászlóaljban.
- 21 A tiroli vadászokról van szó.
- 22 Mac Mahon francia tábornok szájából 1855. szeptember 7-én elhangzott mondat, miután a Szecsevtopolai öböl bejáratánál álló Malakovi erődöt elfoglalta: *Itt vagyok és itt is maradok!* A krími háborúban született mondást természetesen Jagmin nem ismerhette hat és fél évvel ezelőtt.

Spindlik és Moletták